

DOI: 10.15407/kraieznavstvo2025.01.093

УДК 94 (477.53) «1932/1933»

Катерина Лук'янець (м. Київ)

кандидат історичних наук,

заступник завідувача відділу досліджень Голодомору

та штучних масових голодів Національного музею

Голодомору-геноциду

E-mail: sharlotakorde@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6431-4867>

Трагічна доля села Лютеньки як наслідок застосування «Всеукраїнської чорної дошки»

Мета дослідження – висвітлити вплив репресії «всеукраїнської чорної дошки», схваленої 6 грудня 1932 р. спільною постановою РНК УСРР і ЦК КП(б)У, на долю села Лютеньки Полтавської області. Методологічною базою дослідження стали загальнонаукові (аналіз, синтез, систематизація, комплексність) та спеціально-історичні (проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, ретроспективний) методи. На основі нормативних документів республіканських органів радянського й компартійного керівництва, листування представників центральної і місцевої влади, діловодної документації Гадяцького райпарткому й райвиконкому та матеріалів районної преси 1930-х рр. прослідковано розвиток подій у період з листопада 1932 р. до січня 1933 р. в контексті формування «всеукраїнської чорної дошки» та її практичного втілення щодо жителів села Лютеньки. Розвинуто та поглиблено дослідження регіональних особливостей «чорнодощечної» репресії під час Голодомору. Висновки. Занесення Лютеньки на «всеукраїнську чорну дошку» стало поштовхом для посилення карально-репресивних заходів, що відбувалися під виглядом необхідності виконання хлібозаготівельного плану та супроводжувалися насильною конфіскацією будь-яких продовольчих запасів; розправа над селом здійснювалася під супровід гучної інформаційної кампанії із залякування українських хліборобів; наслідок застосування режиму «чорної дошки» – масовий голод і смертність мешканців села. Вивчення історії розгортання «всеукраїнської чорної дошки» в інших населених пунктах, визначених постановою РНК УСРР та ЦК КП(б)У для еталонного застосування в них такого виду репресії, дасть змогу більш глибоко осягнути як тенденції впровадження геноцидних санкцій на місцях, так і загалом розширити знання з історії Голодомору.

Ключові слова: Голодомор, геноцид, «чорна дошка», «всеукраїнська чорна дошка», Лютенька, комуністичний тоталітарний режим.

Kateryna Lukianets (Kyiv)

candidate of Historical Sciences,

Deputy Head of the Department of Holodomor and Mass Man-Made Famine Research Department of National Museum of the Holodomor-Genocide

E-mail: sharlotakorde@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6431-4867>

The tragic fate of the village of Lutenka as a consequence of the application of the “All-Ukrainian black board”

The purpose of the work is to highlight the impact of the repression of the “All-Ukrainian black board”, which was approved on December 6, 1932 by a joint resolution of the Council of People’s Commissars of the Ukrainian SSR and Central Committee of the Communist Party (Bolsheviks) of Ukraine, to the fate of the village of Lutenka, Poltava region. The methodological basis of the study are the general scientific (analysis, synthesis, systematization, complexity) and special-historical methods (problem-chronological, comparative-historical, retrospective). On the basis of regulatory documents of the republican bodies of the Soviet and Communist leadership, correspondence of representatives of the central and local authorities, clerical documentation of the Hadiach district party committee and district executive

committee, and materials of the district press of the 1930s, the development of events in the period from November 1932 to January 1933 was followed in the context the formation of the “All-Ukrainian black board” and its practical implementation in relation to the residents of the village of Lutenka. The study of the regional features of the «black board» repression during the Holodomor has been developed and deepened. Conclusions. The listing of the Lutenka on the “All-Ukrainian black board” became an impetus for the strengthening of punitive and repressive measures in it, which took place under the guise of the need to fulfill the bread procurement plan and were accompanied by the forcible confiscation of any food stocks; the massacre of the village was carried out under the auspices of a loud information campaign to intimidate Ukrainian villagers; the consequence of the “black board” regime is mass hunger and mortality of the villagers. Studying the history of the deployment of the “All-Ukrainian black board” in other settlements, determined by the resolution of the Council of People’s Commissars of the Ukrainian SSR and Central Committee of the Communist Party (Bolsheviks) of Ukraine for the exemplary application of this type of repression in them, will make it possible to more deeply understand both the trends of the implementation of genocidal sanctions on the ground, and in general to expand knowledge of the history of the Holodomor.

Key words: *Holodomor, Genocide, «black board», «All-Ukrainian black board», village Lutenka, communist totalitarian regime.*

Спільна постанова Ради Народних Комісарів УСРР (далі – РНК УСРР) та Центрального комітету Комуністичної партії (більшовиків) України (далі – ЦК КП(б)У) «Про занесення на “чорну дошку” сіл, які злісно саботують хлібозаготівлі» від 6 грудня 1932 р., є одним із найбільш відомих і досліджених законодавчих актів республіканського рівня, що пояснює механізм творення Голодомору. Комплексне дослідження «чорнодощечного» режиму в УСРР у 1932–1933 рр. здійснив Г. Папакін¹. Історик всебічно висвітлив мету та перипетії формування «всеукраїнської чорної дошки», надав загальну характеристику занесеним на неї селам, акцентував увагу на наслідках її застосування². Розглядаючи претендентів на «всеукраїнську чорну дошку» з тодішньої Харківської області, Г. Папакін звернув увагу на те, що для неї «відібрали старі козацькі велелюдні села», які «брали активну участь у селянському повстанському русі 1920–1921 рр., у подальшій підтримці повстанців»³. Оцінити ж наслідки та всю серйозність занесення сіл на «чорну дошку», на думку провід-

ного дослідника Голодомору С. Кульчицького, можна не стільки за офіційними актами, «які підлягали друкуванню», скільки «за спогадами людей, які опинилися в таких селах»⁴. Аналізуючи останні, історик доходить справедливого висновку, що: «... у занесених на «чорну дошку» селах забирали не тільки хліб ... картоплю і м'ясо ... », а й «... геть усе продовольство», що прирікало селян на голодну смерть⁵.

Попри всебічне висвітлення змісту постанови ЦК КП(б)У та РНК УСРР від 6 грудня 1932 р., тільки поодинокі праці присвячені перипетіям її ухвалення та особливостям практичної реалізації. До таких, зокрема, належать дослідження Н. Романець, у яких проаналізовано режим «чорної дошки» у селах Вербки і Гаврилівка Дніпропетровської області⁶. Питання перебування на «всеукраїнській чорній дошці» села Лютенка Гадяцького району Полтавської (тоді – Харківської) області ще не стало предметом окремого наукового розгляду. Частково про село йдеться у загальних працях з історії Полтавської області у 1932–1933 років⁷. Проте

¹ Папакін Г. «Чорна дошка»: антиселянські репресії (1932–1933). Київ: Ін-т історії України НАН України, 2013. 417 с.

² Там само. С. 158–166.

³ Там само. С. 163.

⁴ Кульчицький С.В. Голод 1932–1933 рр. в Україні як геноцид: мовою документів, очима свідків. Київ: Наш час, 2008. С. 175.

⁵ Великий голод в Україні 1932–1933 років: у IV т. Т. І. Свідчення очевидців для Комісії Конгресу США / Виконавчий директор Комісії Джеймс Мейс; Наук. ред. С.В. Кульчицький. Київ: Видавничий дім «Киево-Могилянська академія», 2008. С. 52–53.

⁶ Романець Н.Р. Репресивна політика радянської влади в українському селі (1925–1939). Кривий Ріг: Вид. Р.А. Козлов, 2014. 455 с.; Її ж: Режим «чорних дошок» у Дніпропетровській області // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2021. № 1 (55). С. 185–215.

історики не зупиняються окремо на дослідженні режиму «чорних дощок» в Лютенці, обмежуючись згадками про деякі місцеві події, факти й залучаючи у свої розвідки спогади очевидців трагедії. Єдина праця історико-краєзнавчого характеру, у якій на основі історичних документальних та усних джерел висвітлено перебування села на «чорній дошці» (а разом і способи виживання лютенчан та смертоносні наслідки «чорнодощечного режиму») належить історику, краєзнавцю, уродженцю Лютенки – І. Чайці⁸. Спробу коротко охарактеризувати події у селі після його занесення на «всеукраїнську чорну дошку» здійснив свідок Голодомору П. Вакулук (1928 р. н.), який у 1950-х роках спілкувався з лютенчанами, а згодом, спираючись на архівні документи, склав невеличкий історичний нарис⁹. Позаяк досвід перебування села в епіцентрі геноциду потребує більш детального вивчення.

На початку 1930-х рр. на Гадящині, як і в більшості регіонів УСРР, «чорна дошка» була засобом морального тиску, який місцеве керівництво та преса активно використовували для стимулювання до реалізації господарських завдань, а в разі недовиконання – для осуду й натиску. Скажімо, 8 лютого 1932 р. Гадяцька районна газета «Будівник соціалізму» «за погане виконання плану хлібозаготівлі» занесла на редакційну «чорну дошку» 15 сільрад району¹⁰. Це занесення не мало, так би мовити, «фізичної» репресивної складової, але було покликане зацькувати ганьбою за повільне виконання плану. Серед переліку сільрад Лютенська не значилася. Ба більше, станом на 18 лютого 1932 р. Лютенка, як зазначала газета, досягла успіху і майже завершила виконання завдання хлібозаготівельної кампанії 1931–1932 року¹¹.

У середині листопада 1932 р. відбулася зміна внутрішньої суті «чорних дощок» від формату морального тиску до складової механізму Голодомору. Прописана і утверджена її репресивна сутність була в постановах політбюро ЦК КП(б)У «Про заходи з посилення хлібозаготівель» від 18 листопада 1932 р., РНК УСРР «Про боротьбу з куркульським впливом у колгоспах» від 20 листопада 1932 р. та інструкції до неї. Вони передбачали обов'язкові заходи, що стали характерними рисами режиму «чорних дощок»: тотальне вилучення зернових для виконання плану хлібозаготівель; пошук і арешти так званих контрреволюційних елементів та всіх, хто чинив спротив хлібозаготівельним бригадам; позбавлення можливості купувати промисловий крам (припинялося його завезення і вивозився наявний із крамниць); заборона продавати хліб; дотермінове стягнення кредитів та інших фінансових зобов'язань¹².

Узаконений режим «чорних дощок» швидко набув масового застосування в усіх областях УСРР, і в такому «оновленому» варіанті одразу позначився на Лютенці. Так, 23 листопада 1932 р. Гадяцький районний виконавчий комітет (далі – РВК) запропонував Харківському облвиконкому занести на «чорну дошку» за «неприпустимо ганебне виконання плану хлібозаготівлі» дев'ять колгоспів району: «Червону зірку» Біленченківської сільради, «Комунар» – Римарівської, «13-ти річчя РСЧА» і «Перемога» – Сарської, «Петровського» – Книшівської, «Перемога» – Розбишівської, «Комуна досягнень» – Гречано-Митрофанівської, «Імені Петровського» – Лисівської, «Шевченка» – Лютенської. Спираючись на найвищі урядові і компартійні постанови, РВК ввів низку репресивних заходів

⁷ Єрмак О. Дослідження історії Голодомору-33 на Полтавщині (1988–2008 роки) // Історична пам'ять. 2014. № 30–31. С. 62–74; Ревезук В. Полтавщина. Протибільшовицький Рух опору 20–30-х років ХХ століття: Нариси історії. Полтава: Полтавський літератор, 2016. 306 с.; Якименко М. Голодомор 1932–1933 років на Полтавщині: як це було? // Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні. Полтавська область / упоряд. О.А. Білоусько та ін. Полтава: Оріяна, 2008. С. 7–16.

⁸ Чайка І.Ф. Лютенка від землі до космосу: історико-краєзнавчі нариси. Гадяч: Видавництво «Гадяч», 2014. С. 179–198.

⁹ Нарис був опублікований як свідчення очевидця подій у книзі «Пам'ять народу: геноцид в Україні голодом 1932–1933 років. Свідчення. Книга перша / упоряд. О. Веселова, О. Нікілев. Київ: ВД «Калита», 2009. С. 198–200».

¹⁰ Оперативне зведення на 6 лютого 32 року про виконання хлібозаготівлі по Гадяцьк. р-ну // Будівник соціалізму. Гадяч. 8 лютого 1932 р. № 15. С. 1.

¹¹ Шульга, Перетяцько, Єдій. Досягли успіху (Лютенка) // Будівник соціалізму. Гадяч. 18 лютого 1932 р. № 19. С. 1.

¹² Старовойт С.В., Лук'янець К.Ю. «Чорні дошки» – репресивна складова Голодомору на сторінках української регіональної преси // Рукописна та книжкова спадщина України. 2020. Вип. 26. С. 259–260.

щодо «чорнодощечників». Із сільрад упродовж 24 годин планувалося вивезти всі наявні та припинити завіз будь-яких промислових товарів. Було скасоване державне кредитування визначених колгоспів і розпочате дотермінове стягнення раніше виданих кредитів та усіх фінансових зобов'язань. Колективним господарствам заборонявся вивіз сільськогосподарських продуктів на базари, аж до повного виконання ними планових завдань. Перевірку складу колгоспників та їх очищення від «антирадянського елементу» Гадяцький РВК поклав на районний земельний відділ. Впродовж однієї доби колгоспники мали повернути зерно в тих колективних господарствах, що роздали більше 15% встановленої оплати. Ті ж управи колгоспів, що здійснили такі виплати, були піддані перевірці і судовому слідству за звинуваченням у «розбазарюванні хліба». Одночасно райвиконком зобов'язав голів сільрад та колгоспів негайно ліквідувати всі зернові фонди і зарахувати їх у план хлібозаготівлі (окрім вже сформованих фондів для розподілу вчителям). Згідно з постановою, у селах, що відставали в хлібозаготівлі, голови сільрад та уповноважені РВК мали обрахувати всіх колгоспників із зерновими посівами на власних присадибних ділянках та зарахувати зерно від урожаю з них як оплату за їхні ж трудові, а також вилучити «лишки хліба» на потребу виконання плану хлібозаготівлі¹³. Так розпочалося перебування Лютецьки на «чорній дошці». Однак маховик репресій щодо села тільки набирив оберті.

Комуністичний тоталітарний режим шукав «жертв» для публічного покарання репресією «чорної дошки». Для цієї мети, згідно з телеграмою генерального секретаря ЦК КП(б)У С. Косяра від 20 листопада 1932 р., обласні партійні комітети впродовж двох днів мали підібрати й повідомити про декілька сіл. ЦК КП(б)У одразу орієнтував свої обкоми на великі та відомі в Україні села¹⁴. Харківський облвиконком спершу

не розглядав Лютецьку як кандидата на «всеукраїнську чорну дошку». В одному з перших зведених списків населених пунктів УСРР, запропонованих до занесення на «чорну дошку» постановою РНК УСРР на основі пропозицій областей – село не значиться¹⁵. Однак, вивчивши пропозиції від областей, політбюро ЦК КП(б)У не ухвалило остаточного рішення щодо Харківської області. І якщо одне із запропонованих сіл було схвалене для привселюдного покарання (село Полкова Микитівка Богодухівського району, рішення щодо якого теж було змінене на користь Кам'яних Потоків Кременчуцького району), то пропозиції щодо решти населених пунктів були відкинуті ЦК КП(б)У. Секретарю Харківського обкому КП(б)У Р. Терехову доручили знайти і подати на затвердження додатково одне – два великі села¹⁶. Відтак до претендентів було додано Лютецьку. Загалом, голова Харківського облвиконкому, В. Д. Кузьменко вважав за можливе застосувати таку репресію за постановою найвищого рівня щодо семи сіл області: окрім Лютецьки і Полкової Микитівки – до с. Сінного (Богодухівського району), с. Лигівки (Сахновщанського району), с. Сторожового (Чутовського району), с. Бубнівщини (Пирятинського району), с. Пісків (Лохвицького району). Характерно, що найнижчий загальний показник виконання річного плану хлібозаготівлі серед претендентів був у с. Сторожове (і по колгоспному, і по одноосібному секторах – не досягав 20%); Лютецька на той час виконала 21% завдання¹⁷.

Економічний стан Лютецьки, рівень виконання селом сільськогосподарських завдань не були винятковими – значна кількість населених пунктів Харківської області мала подібні показники. За попередніми підсумками всесоюзного перепису населення 1926 р. у Лютецькій сільраді нараховувалося 2079 господарств (9302 особи, з них українців – 9283)¹⁸. У 1932 р. це

¹³ Постанова Президії Гадяцького районного виконавчого комітету про виконання плану хлібозаготівель в колгоспному та одноосібному секторах з 23 листопада 1932 року // Будівник соціалізму. Гадяч. 25 листопада 1932 р. № 123. С. 1.

¹⁴ Центральний державний архів громадських об'єднань та українці (далі – ЦДАГОУ), ф. 1, оп. 20, спр. 5384, арк. 156.

¹⁵ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 5394, арк. 84.

¹⁶ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 6, спр. 238, арк. 2.

¹⁷ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 5394, арк. 86.

¹⁸ Національний склад сільського населення України (за національністю господарів): Попередні підсумки Всесоюзного перепису населення 1926 р. / Видання Центрального Статистичного Управління УСРР. Т. 1. Вип. 1. Харків: Урядова друкарня ім. Т. Фрунзе, 1927. С. 149.

була одна з найбільших у Гадяцькому районі сільрад, що належала до десяти основних у питанні хлібозаготівлі по одноосібному сектору¹⁹. Значний відсоток лютенчан залишався поза колгоспною системою – у районній пресі середини грудня 1932 р. йшлося про тисячу одноосібних господарств²⁰. Цей сектор повинен був виконати хлібозаготівлю у розмірі 2655 центнера (на початок грудня було заготовлено 1417 центнерів). 7365 центнерів збіжжя мав здати колгосп «Імені Шевченка», що об'єднав іншу чималу частину населення села (1892 центнери із завдання було зібрано до початку грудня). Ще одне невелике колективне господарство Лютенської сільради, «Імені Сталіна», розташовувалося на прилеглому хуторі Юр'ївка, і мало план хлібозаготівлі 473 центнери (414 з яких вже було зібрано). Загалом обмолот по селу наприкінці року був завершений на 97%, а по колгоспах – на 100%²¹. Упродовж року Лютенка неодноразово згадувалася в районній газеті як така, що непогано виконує свої господарські завдання. У травні 1932 р. преса навіть писала про «червону дошку досягнень лютенських сількорів», за активної участі яких план хлібозаготівлі кампанії 1931–1932 року село виконало на 103%, а засипку посівного фонду – на 100%²². 18 вересня сількори районної газети і районна контрольна комісія Робітничо-селянської інспекції (далі – райКК-РСІ) вихваляли оперативний провід Лютенського партосередку, вже у справі хлібозаготівельної кампанії 1932–1933 року²³. Забігаючи наперед, скажемо, що ці статті у «районці» не залишилися непоміченими комуністичною владою – 21 грудня 1932 р. бюро Гадяцького районного партійного комітету (далі – РПК) й президія райКК-РСІ звинуватили редакцію районної газети в дезінформації парторганізації щодо стану

справ у Лютенці до занесення її на «чорну дошку» та зобов'язали редактора перебудувати роботу газети так, «щоб вона стала дійсним помічником партії у закінченні до 1-го січня плану хлібозаготівель»²⁴.

Інформаційна довідка про фактичний стан хлібозаготівлі у Лютенці, що надійшла до ЦК КП(б)У напередодні оголошення «всеукраїнської чорної дошки», містить, серед іншого, характеристику політичного стану населеного пункту. Відзначалось, що під час Української революції Лютенка, тоді велике й заможне село, приєдналася до антибільшовицької боротьби; тамтешній уродженець Леонтій Христовий (1898–1921 рр.) був отаманом повстанського загону Армії Української Народної Республіки на Полтавщині²⁵. У 1920 р. Лютенка і її околиці неодноразово ставали центром сутичок загонів Л. Христового із більшовиками, останні наприкінці серпня – штурмували і спалили село. З тих пір село було під тавром «неблагонадійне», а його мешканців компартійна і радянська влада пов'язували «з рештками банди Христового», і «куркульсько-петлюрівським елементом». У квітні 1932 р. у Лютенці органи державної безпеки нібито виявили й ліквідували «контрреволюційне куркульське повстанське угруповання відгалуження великої контрреволюційної організації, що мала зв'язок з низкою інших районів». Того ж року, навесні, у селі відбулася велика волинка, до якої приєдналося до 400 осіб²⁶. Влітку 1932 р. райвідділ Державного політичного управління (далі – ДПУ) ліквідував у Лютенці нібито ще одне «куркульсько-бандитське угруповання», яке «намагалось утворити карнополітичний бандитизм в районі і порушити нормальний політстан в районі»²⁷. Впродовж усього 1932 р. лютенчани масово виходили з примусово

¹⁹ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 6340, арк. 47.

²⁰ *Некадих*. Нема ще більшовицького натиску на куркуля // Будівник соціалізму. Гадяч. 13 грудня 1932 р. № 128. С. 1.

²¹ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 5394, арк. 81.

²² *Шульга, Перевала, Біюн, Іванченко*. Червона дошка досягнень Лютенських сількорів // Будівник соціалізму. Гадяч. 5 травня 1932 р. № 46. С. 1.

²³ *Перевала, Шульга, Любченко*. Працюємо по-новому (Лютенка) // Будівник соціалізму. Гадяч. 18 вересня 1932 р. № 95. С. 1.

²⁴ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 5936, арк. 17.

²⁵ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 5394, арк. 81; *Ревезук В.* Отамани повстанців Гадяцького краю (1920–1923 рр.) // Краєзнавство. 2013. № 2. С. 76–85.

²⁶ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 5394, арк. 81.

²⁷ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 1, оп. 8, спр. 355, арк. 301.

утворених колгоспів²⁸. А 5 жовтня 1932 р. у селі відбувся показовий суд за крадіжку хліба в колгоспі. Тоді вироки з десятирічним позбавленням волі, відбуттям кари в далеких таборах та п'ятирічним виселенням за межі УСРР отримали селяни Веремій Кузьменко, Гнат Бездурний, Марко Галагуза²⁹. Загалом така історія Лютеньки перегукується з долями сіл, що зрештою опинилися поруч на «всеукраїнській чорній дошці». До прикладу, подібна ситуація була з іншим «чорнодощечним» селом – Гаврилівкою, Дніпропетровської області, мешканців якої звинувачували в симпатії у 1917–1921 рр. до Н. Махна³⁰.

6 грудня 1932 р. РНК УСРР та ЦК КП(б)У ухвалили спільну постанову «Про занесення на чорну дошку сіл, що злісно саботують хлібозаготівлі». У ній зазначалося, що така крайня міра покарання була застосована «за зрив плану хлібозаготівлі і злісний саботаж, організований куркулями і контрреволюційними елементами» у шести населених пунктах України: с. Вербках і с. Гаврилівці Дніпропетровської області, с. Кам'яних Потоках і с. Лютеньці Харківської області, с. Святотроїцькому і с. Пісках Одеської області. Форми покарання занесених на «всеукраїнську чорну дошку» були тотожними до викладених у постанові ЦК КП(б)У від 18 листопада 1932 р.³¹. Однак репресію щодо цих шести сіл ЦК КП(б)У тримав під особливим контролем. У телеграмі до керівників Дніпропетровської, Одеської та Харківської областей у зв'язку з постановою про занесення сіл на «чорну дошку» РНК УСРР та ЦК КП(б)У вимагали непохитності й тотальності у реалізації передбачених заходів: «Всі намічені постановою ЦК й РНК міри мають бути виконані рішуче і до кінця аби ... показати, що радянська влада уміє безжально розправлятися з організаторами саботажу хлібозаготівель, з куркульськими еле-

ментами і їх помічниками. Реалізація всіх намічених заходів має бути практично швидко і всебічно підготована»³². Для керівництва цією роботою обкоми КП(б)У мали надіслати у визначені села своїх відповідальних працівників, попередньо узгодивши їх кандидатури з ЦК, а разом з ними – і цілу групу партійних працівників. Було встановлено щоденний оперативний контроль за розгортанням репресивних робіт³³. 9 грудня 1932 р. секретаріат Харківського обкому КП(б)У заніс Лютеньку ще й на обласну «чорну дошку»³⁴.

Окрім того, у згаданій вище в тексті телеграмі, РНК УСРР та ЦК КП(б)У наголошували на потребі розгортання гучної інформаційної кампанії навколо їх спільного рішення³⁵. Зрештою обласна та районна періодика України в обов'язковому порядку опублікували постанову від 6 грудня 1932 р. Найзавзятіші редакційні колективи газет організували осудливі відгуки на «чорнодощечників». Наприклад, один із таких був надрукований у «районці» «Правда Прилуччини»: «Збори вітають і цілком підтримують цю постанову партії та уряду. Збори вимагають найрішучіших заходів до куркулів, куркульських агентів недобитків петлюрівських та інших контрреволюційних елементів, що організували саботування хлібозаготівлі в цих селах...», – йшлося у дописі сількорів Цвика та Пилипенка із с. Линовиці Прилуцького району (тоді – Чернігівська область). Подібні замітки закінчувалися однаковим зобов'язанням: збори селян, колгоспників, одноосібників закликали односельчан докласти всіх сил, щоб найближчим часом цілком закінчити хлібозаготівлю у районі. Фактично «всеукраїнська чорна дошка» стала черговим способом залякування хліборобів³⁶.

Першими відреагували на постанову місцеві компартійні органи. 8 грудня бюро Гадяцького

²⁸ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 5394, арк. 81.

²⁹ Розкрадачів хліба притягнуто до відповідальності // Будівник соціалізму. Гадяч. 8 жовтня 1932 р. № 104. С. 2.

³⁰ Романець Н. Режим «чорних дошок» у Дніпропетровській області... С. 196.

³¹ «Чорні дошки» України. Чернігівська область. Збірник документів і матеріалів / упоряд. О.О. Стасюк, К.Ю. Лук'янець, С.В. Старовойт, Д.В. Байкеніч. Київ: Видавництво Марка Мельника, 2021. С. 7.

³² Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали / упоряд. Р.Я. Пуріг. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. С. 450.

³³ Там само.

³⁴ Папакін Г. Архівні документи про «чорні дошки» як знаряддя радянського геноциду в Україні в 1932–1933 роках // Архіви України. 2008. № 3–4 (261). С. 20.

³⁵ Голодомор 1932–1933 років в Україні... С. 450.

³⁶ «Чорні дошки» України. Чернігівська область... С. 23.

РПК (секретар Ляпченко) зобов'язало: фракцію РВК – «забезпечити по радянській лінії негайне виконання заходів ухвалених постановою РНК УСРР та ЦК КП(б)У щодо Лютенки»; фракцію районного комітету незаможних селян – не пізніше 12 грудня провести роботу «в справі підняття активності незаможників у боротьбу за хліб»; редакцію районної газети – надіслати кореспондента для оперативного керівництва низовою пресою; районне бюро Ленінської комуністичної спілки молоді України (далі – ЛКСМУ) – перевірити хлібозаготівельну роботу Лютенського комсомольського осередку. Відповідальним уповноваженим до села від РПК було обрано Толмацького. «Щоб зламати куркульський і контрреволюційний саботаж» Райпартком надіслав до села «крашу бригаду» буксирників з членів КП(б)У, ЛКСМУ, професійних спілок та студентів. Тільки від райкомітету ЛКСМУ до цієї бригади було включено 20 комсомольців³⁷. Станом на 15 грудня в Лютенці працювала хлібозаготівельна бригада у кількості 45 осіб³⁸. Крім цього, в селі діяла група Облпарткому (серед уповноважених були Богачек (заступник завідувача обласного відділу постачання), Сорока, Дятлов, Куліш)³⁹. Старожили села зазначали, що загалом в село наїхало до 200 осіб уповноважених забирати хліб⁴⁰.

З огляду на те, що більшість перелічених у постанові РНК УСРР та ЦК КП(б)У заходів щодо «чорнодощечних сіл» були впроваджені у районі ще 23 листопада, Гадяцькому РВК (голова Білінський) не залишалось нічого, окрім як посилити їх, наклавши персональну відповідальність за виконання. 9 грудня Райвиконком доручив райКК-РСІ негайно утворити спеціальну комісію для перевірки та «очистки» колгоспу

«Імені Шевченка» Лютенської сільради від «організаторів зриву хлібозаготівлі». Ця ж група осіб мала виявити та розібратися із «всякими негідними контрреволюційними елементами» в державних та кооперативних установах і організаціях села. У склад комісії від РВК було призначено завідувача районного земельного відділу – Терещенка. За припинення завезення до села будь-якого товару, як і припинення торгівлі в державних і кооперативних крамницях, вивезення з села наявного краму, відповідало Гадяцьке правління районної спілки споживчих товариств (Пісновий) та завідувач крамниці «Хаторга» (Козакевич). До села було заборонено завозити сільськогосподарські продукти та здійснювати торгівлю як для колгоспу і колгоспників, так і для одноосібників; накладалася заборона на будь-які базари⁴¹. Як свідчили очевидці подій, окрім магазинів кооперацій, у селі було закрито обидві школи – середню й восьмирічну, млин та олійницю⁴². Районні земельний і фінансовий відділи, філія Державного банку припинили всілякі кредитування колгоспу «Імені Шевченка», ще й упродовж декади мали стягнути вже видане. На поточний рахунок колгоспу філія Держбанку наклала арешт та надіслала своїх інспекторів у справі стягнення позики. Всі перелічені постановою РВК репресивні заходи скасовувалися щодо колгоспу «Імені Сталіна», який на той час майже завершив виконання планових завдань⁴³.

8 грудня у Лютенці розгорнула свою роботу Гадяцька виїзна сесія народного суду (за головуванням судді Безкровного), що того ж дня винесла низку вироків управлінській верхівці села. Незалежно від займаної посади і докладених зусиль для виконання плану хлібозаготівлі

³⁷ Постанова бюро Гадяцького РПК з 8-го грудня 1932 року // Будівник соціалізму. Гадяч. 11 грудня 1932 р. № 127. С. 1.

³⁸ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 5936, арк. 28.

³⁹ Папакін Г. «Чорна дошка»: антиселянські репресії (1932–1933)... С. 166–167; ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 5398, арк. 80.

⁴⁰ Ревегук В. Це була трагедія бездержавної української нації. Режим доступу: URL: https://bastion.tv/vktor-reveguk-tse-bula-tragediya-bezderzhavno-ukransko-nats_n15368.

⁴¹ Постанова Президії Гадяцького Районного Виконавчого Комітету Про постанову Раднаркому УСРР та ЦК КП(б)У від 6 грудня 1932 р. про занесення на чорну дошку за зрив плану хлібозаготівлі і злісний саботаж у виконанні хлібозаготівлі села Лютенки Гадяцького району від 9 грудня 1932 р. // Будівник соціалізму. Гадяч. 11 грудня 1932 р. № 127. С. 1.

⁴² 33-й: голод: Народна Книга-Меморіал / упоряд.: Л.Б. Коваленко, В.А. Маняк. Київ: Радянський письменник. 1991. С. 501.

⁴³ Постанова Президії Гадяцького Районного Виконавчого Комітету Про постанову Раднаркому УСРР та ЦК КП(б)У від 6 грудня 1932 р. ... С. 1.

партосередок, сільрада та правління колгоспу Лютенки були звинувачені у навмисному зриві хлібозаготівельної роботи і розкраданні хліба. Будь-які поступки селянам були прирівняні до злочину проти радянської влади. Голова Лютенської сільради Перетятко (потрапив під судове слідство) й секретар партосередку Сліпченко (звільнений на момент виходу урядової постанови) були, серед іншого, звинувачені у саботажі виконання плану хлібозаготівлі та роздачі хліба селянам. За відмову виконувати завідомо злочинні дії, секретарю партосередку – Ситнику (9 грудня знятий з цієї посади і звільнений з посади завідувача школи в селі) інкримінувався перехід на бік «куркуля». Він, згідно з офіційними документами, виявив сумніви щодо можливості повної реалізації плану хлібозаготівлі по одноосібному сектору села, засудив масові обшуки й труси населення та відкрито заявив про необхідність організувати сніданки для дітей весною, щоб вони уникли голодування⁴⁴. Під судове слідство потрапило правління колгоспу (Я. С. Бакуменко був засуджений 8 грудня 1932 р. на два роки позбавлення волі), комірник (Козаченко), рахівник (Гринь засуджений 8 грудня 1932 р. на чотири роки позбавлення волі). Секретар сільради А. Кацюба теж був відданий до суду⁴⁵. У процесі слідства його неодноразово звинувачували в участі у повстанському загоні Л. Христового⁴⁶. Усі згадані вище особи 9 грудня 1932 р. були беззастережно виключені з лав комуністичної партії рішенням Гадяцької райКК-РСІ КП(б)У. До того ж райКК-РСІ доручила «відповідальному працівнику» Білоцерківцю впродовж двох днів виявити «конкретних винуватців в зволіканні розгляду справ на твердоздатників для притягнення їх до відповідальності»⁴⁷. Характерно, що рішення Гадяцького

нарсуду, вже незабаром були охарактеризовані Харківським обласним судом як «примиренські», а Гадяцька прокуратура (прокурор Лісняк) визнала їх недостатньо суворими – «слабосилими» і «м'якотілими»⁴⁸. 14 січня 1933 р. у селі розпочала роботу виїзна сесія Харківського облсуду, маючи на меті винести більш жорсткі вироки за так звану «організацію куркульського саботажу»⁴⁹. Народного суддю Безкровного за «припущення правоопортуністичної практики в роботі суду ... за потурання куркульському саботажу хлібозаготівель по Лютенській сільраді» та низку інших «проступків» рішенням РПК й президії райКК-РСІ КП(б)У від 21 грудня 1932 р. було знято з роботи, виключено з лав партії та віддано до суду⁵⁰.

Найважчим було становище лютенських хліборобів. Окрім вже перелічених утисків і штрафів, у грудні 1932 р. селу було доведено додатковий хлібозаготівельний план. Одночасно було розгорнуте примусове повернення зернових авансів, виплачених працівникам колгоспу «Імені Шевченка» за відпрацьовані трудовні (на 2 січня 1933 р. такі стягнення з колгоспу склали 728 центнерів, з 1093 центнерів загально забраних в населення Гадяччини)⁵¹. Усі зернові фонди (включаючи посівні та фуражні) в обов'язковому порядку були вилучені в рахунок виконання плану хлібозаготівлі⁵². У своїх постановках Гадяцький РПК не приховував грабіжницьких цілей комуністичного тоталітарного режиму та пропонував «відібрати увесь хліб» в осіб, яких відніс до категорії «ледарів і рвачів»⁵³. За лютенчанами також було закріплене значне завдання картоплезаготівлі: одноосібникам – 9000 центнерів, колгоспам – 22000 центнерів⁵⁴. Окрім того, село було серед переліку населених пунктів, на яких розповсюджувалася заготівля іншої городини – капусти, моркви, цибулі, помідорів, огірків⁵⁵.

⁴⁴ Постанова Президії Гадяцької Районної Контрольної Комісії КП(б)У від 9 грудня 1932 р. про стан та виконання плану хлібозаготівлі по Лютенській сільраді // Будівник соціалізму. Гадяч. 13 грудня 1932 р. № 128. С. 2.

⁴⁵ Хто посідав місця керівників у Лютенці // Будівник соціалізму. Гадяч. 31 грудня 1932 р. № 135. С. 1.

⁴⁶ Хто керував в Лютенській сільраді // Будівник соціалізму. Гадяч. 17 грудня 1932 р. № 130. С. 1.

⁴⁷ Постанова Президії Гадяцької Районної Контрольної Комісії КП(б)У від 9 грудня 1932 р. ... С. 2.

⁴⁸ Зрадникам – жорстокої кари // Будівник соціалізму. Гадяч. 15 січня 1933 р. № 5. С. 1; Політична близорукість судді Безкровного // Будівник соціалізму. Гадяч. 13 грудня 1932 р. № 128. С. 2.

⁴⁹ Зрадникам – жорстокої кари... С. 1.

⁵⁰ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 5936, арк. 11–12.

⁵¹ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 6339, арк. 50–51, 53.

⁵² ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 5936, арк. 20.

⁵³ Там само, арк. 22.

⁵⁴ *Плохень, Лобода*. Форсувати заготівлю картоплі (Лютенка) // Будівник соціалізму. Гадяч. 17 грудня 1932 р. № 130. С. 2.

Фактично під приводом виконання хлібозаготівельного та інших господарчих планів у селян конфіскували будь-які продовольчі запаси. Очевидці подій Голодомору з Лютенської сільради стверджували, що вилучалися абсолютно всі харчі. Федір Коваленко, який жив на хуторі поблизу Лютенки, згадував: «... забрали все зерно, картоплю; все забрали, включно з квасолею, й все, що було навіть на горищі, які дрібні були сушені груші, яблука, вишні, все забрали»⁵⁶.

Село карали експропріаціями та депортаціями селянських господарств. Так, згідно з постановою Харківського обласного виконавчого комітету від 9 січня 1933 р. «за активне, злісне протидіяння хлібозаготівлям, за організацію куркульського саботажу і зрив хлібозаготівель, за порушення закону пролетарської диктатури про охорону соціалістичної власності...» із Лютенки планувалося вислати за межі УСРР 30 господарств⁵⁷. Показово, що тільки в трьох з них було знайдено прихований хліб, ще двоє селян (вже будучи арештованими) самі показали сховки із збіжжям; решту ж господарств на момент продажу повністю «вчистили» буксирники. Така репресія, як стверджував А. Носач, відповідальний інспектор ЦК КП(б)У, надісланий до Гадяцького району, незначно посилила надходження хліба в селі. Рішення про примусове виселення з Лютенки було обговорене в усіх селах району, на куткових зборах одноосібників, а активісти надалі активно використовували його для залякування селян. Також за «саботаж» і невиконання хлібозаготівельного плану Харківський облвиконком у першій половині січня 1933 р. санкціонував повний розпродаж шести господарств села⁵⁸. Продаж супроводжувався залякуванням, тиском та відповідною політично-масовою роботою. Тільки впродовж грудня 1932 р. за невиконання плану хлібозаготівлі судові органи засудили до ув'язнення 23 лютенчан⁵⁹.

Занесення Лютенки на «всеукраїнську чорну дошку» ознаменувало початок безжального таврування села і його мешканців. Гадяцький РВК зобов'язав уповноважених на хлібозаготівлю і голів сільрад проробити постанову РНК УСРР і ЦК КП(б)У від 6 грудня, та постанову РВК від 9 грудня на широких колгоспних зборах, у бригадах колективних господарств та на куткових зборах одноосібників⁶⁰. Інформаційна кампанія була всеохопною: преса мала забезпечити таке висвітлення подій у «чорнодощечному» селі, щоб посприяти викачуванню продовольства не тільки в ньому, а й у всій області. Перший випуск районної газети після ухвалення постанови був повністю присвячений питанню перебування Лютењок на «чорній дошці». У газетний номер редакція вмістила два рішення щодо села місцевої компартійної і радянської влади. Надалі кожен грудневий номер «районки» за 1932 р. повідомляв про події в ньому. Шпальти рясніли звинуваченнями, критикою і паплюженням імен селян, які не змогли виконати хлібозаготівельний план. Кореспонденти газети організували низку позитивних реакцій з місць на подію. Наприклад, представники Вельбівської сільради, за словами робсількорів, не тільки вітали владне рішення, а й направили свою буксирну бригаду з 12 осіб, яка, як йшлося в газетній замітці, «дасть кращі зразки боротьби за хліб»⁶¹. Попри це, компартійна верхівка вимагала більшого. У середині грудня 1932 р. секретар ЦК КП(б)У М. Хатаєвич звинуватив Харківський, Одеський та Дніпропетровський обкоми в тому, що висвітлення в пресі застосованих репресивних заходів до сіл на «всеукраїнській чорній дошці» губляться в загальній масі заходів щодо колгоспів занесених на «чорну дошку» постановами обласних органів та вчергове наголосив, що репресії затвержені постановою 6 грудня мали бути реалізовані в повній мірі⁶².

⁵⁵ Постанова президії Гадяцької Рай КК КП(б)У та колеґії РСІ про заготівлю та відвантаження горючих // Будівник соціалізму. Гадяч. 14 листопада 1932 р. № 118. С. 1.

⁵⁶ Великий голод в Україні 1932–1933 років: у IV т. Т. I... С. 52.

⁵⁷ Постанова Харківського обласного виконавчого комітету рад з 9 січня 1933 р. // Будівник соціалізму. Гадяч. 12 січня 1933 р. № 4. С. 1.

⁵⁸ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 6340, арк. 50.

⁵⁹ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 6339, арк. 53.

⁶⁰ Постанова Президії Гадяцького Районного Виконавчого Комітету Про постанову Раднаркому УСРР та ЦК КП(б)У від 6 грудня 1932 р. ... С. 1.

⁶¹ Вітаємо постанову Партії та Уряду про занесення Лютењок на чорну дошку // Будівник соціалізму. Гадяч. 13 грудня 1932 р. № 128. С. 1.

⁶² ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 5394, арк. 116.

Комуністичний тоталітарний режим агресивно підштовхував лютенчан до пограбування односельців. Зокрема, до вилучення збіжжя залучили місцевих вчителів, на чолі з Боряком. У разі відмови вчителя – його безжалюбно цькували (так було з вчителем Романюком, який відкрито відмовився вилучати у своїх земляків продовольство)⁶³. 20 січня 1933 р. IV пленум Гадяцького районного комітету комсомолу зобов'язав свої осередки максимально включитися у хлібовилучення в Лютенці, долучивши до цієї роботи ще й дітей-піонерів⁶⁴.

Трагедію ситуації, коли не в змозі виконати своє завдання зерноздачі, селяни змушені були забирати останнє у сусідів, яскраво демонструє випадок лютенчанина Огризька. Будучи членом сільради, він, «залити очі горілкою», провів подвірні обшуки в односельчан, зібрав 120 кг зерна та здав його в план накладеного на нього хлібозаготівельного завдання⁶⁵. Вже після розпаду СРСР, лютенські старожили не без болю згадували прізвиська односельців, які були вірними буксирниками комуністичного режиму, брали участь у брутальному пограбуванні, забирали останнє продовольство, а млини, жорна і ступи розбивали⁶⁶.

Показово, що перераховані вище каральні акції та репресивні заходи суттєво не вплинули на кількість вилученого хліба, навіть попри те, що вигрібалось останнє. Грудневі інформаційні зведення про перебіг хлібозаготівлі фіксували постійне зниження темпів зерноздачі, показники зібраного збіжжя ледь зростали. Дедалі менше ентузіазму залишалося навіть в активістів хлібозаготівлі. Частина надісланих комсомольців (Косенко, Погорілова, Фрейдіна, Сухоруков) вже у 20-х числах грудня втекли з Лютенки,

щоб уникнути хлібозаготівельної роботи⁶⁷. Безперечно, були й такі виконавці злочинного завдання, що по-хижацьки забирали останнє, вдаючись до жорстоких знущань. Зокрема, примусові утримування лютенчан в холодних приміщеннях були зафіксовані в інформаційній довідці А. Носача про хід хлібозаготівлі у Гадяцькому районі станом на 13 січня 1933 р.⁶⁸.

Очевидці подій стверджували: «Усі дороги і стежки навколо Лютенки було перекрито патрулями ДПУ-НКВС, які нікого із села не випускали»⁶⁹. Загалом про причетність органів держбезпеки до репресивних заходів відносно селян Лютенки свідчить постанова президії Гадяцького РВК «Про нагороду співробітників райвідділу ДПУ в зв'язку з святкуванням 15-ти річчя органів ВЧК-ОДПУ» від 23 грудня 1932 р. Тоді було відзначено та премійовано за «ретельну роботу» і «велику боротьбу з куркульсько-спекулятивними елементами, які намагалися всіяко підірвати проведення господарчо-політичних кампаній, викриття низки великих злочинів по колгоспах ... що творились куркульсько-контрреволюційними елементами та їх агентурою» співробітників райвідділу ДПУ – І. М. Біланова, Антонюка, Егунова, Воловика, Шаповалову⁷⁰. На залучення органів правопорядку до реалізації «чорнодощечної» репресії в Лютенці та на переслідування селян вказує постанова бюро Гадяцького РПК «Про практичні міроприємства підсилення виконання плану хлібозаготівель у районі» від 28 грудня 1932 р. Тоді райпартком, вчергове посиливши тиск на хліборобів, серед іншого дав вказівку районній міліції та уповноваженим РПК активізувати пошук і вилучення хліба у колгоспників та контрактантів, а секретарям партійних осередків і головам

⁶³ Л. П. Більшовицькою організованістю рішуче зламати куркульський саботаж хлібозаготівлі (Лютенка) // Будівник соціалізму. Гадяч. 23 грудня 1932 р. № 132. С. 2.

⁶⁴ Приходько П. Негайне завершення хлібозаготівель – комсомольська відповідь на ухвали січневого пленуму партії // Будівник соціалізму. Гадяч. 23 січня 1933 р. № 8. С. 1.

⁶⁵ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 6339, арк. 56.

⁶⁶ 33-й: голод: Народна Книга-Меморіал... С. 501; Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні. Полтавська область / упоряд.: О.А. Білоусько та ін. Полтава: Оріяна, 2008. С. 933; HREC Education. Ivan Danylchenko – London. Режим доступу: URL: <https://www.youtube.com/watch?v=eJybDLY362o&t=67s> : 0:40-0:53; 2:16-2:37.

⁶⁷ Забезпечити максимальне наростання темпів хлібозаготівлі (Лютенка) // Будівник соціалізму. Гадяч. 20 грудня 1932 р. № 131. С. 2; Л. П. Більшовицькою організованістю рішуче зламати куркульський саботаж хлібозаготівлі (Лютенка) // Будівник соціалізму. Гадяч. 23 грудня 1932 р. № 132. С. 2.

⁶⁸ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 6340, арк. 51.

⁶⁹ Папакін Г. «Чорна дошка»: антиселянські репресії (1932–1933)... С. 189.

⁷⁰ ЦДАВО України, ф. 1, оп. 8, спр. 355, арк. 301.

сільрад – виявляти твердоздавців і контрактантів, які вибули у міста з метою негайного звільнення їх з роботи на підприємствах⁷¹.

Загроза застосування лютенського сценарію до інших населених пунктів району охопила всю Гадяччину. «Ганебне виконання плану в цілому по району, стверджує, що крім Лютенки є ще ряд сіл, що тягнуть район у лави ганебно відсталих», – наполягала редакція районної газети⁷². Уже 15 грудня 1932 р. Гадяцький РПК поруч із Лютенським вів мову про ще 15 партійних осередків як таких, що потурали «куркулеві» та не дали останнім належної відсічі в саботуванні зернозаготівлі. РПК попереджав, «що коли не буде в основному переламу у виконанні плану хлібозаготівлі не лише в кількісному, а й в якісному відношенні по цих сільрадах протягом 4-ої п'ятиденки, їх буде притягнуто до найсуворішої партійної відповідальності»⁷³.

Розгортання посиленних карально-репресивних заходів щодо Лютенки продовжилося у січні 1933 р. Так, 14 січня Р. Терехов підписав постанову відповідно до якої з «чорнодощечників» у негайному порядку мали бути стягнені грошові й м'ясні штрафи та застосовані повторні штрафи м'ясом; був даний дозвіл відбирати худобу. Обком партії наполягав: «у жодному разі не обмежуватись напівзаходами у застосуванні репресій»⁷⁴. 20 і 21 січня 1933 р. Гадяцький райпартком оголосив «днями штурму виконання плану хлібозаготівлі» в районі. Зібрані в ці дні «червоні валки хліба» мали стати завершальними, а їхнім рушієм оголошувались натиск, примус і репресії. У постанові РПК прослідковується не лише залякування селян, а й шантаж уповноважених на хлібозаготівлю: «Якістю виконання цієї роботи та кількістю вивезеного валками хліба оцінювати-

меться здібність кожного боротися за хліб»⁷⁵. Тотальний тиск мав свої результати – Лютенка стала єдиним великим селом району, що в січні 1933 р. по одноосібному сектору вивершило зерноздачу більш ніж на 60%, тоді як решта, 25 сільрад – не виконали й 30%⁷⁶. Наголосимо, що з «чорнодощечного села» стрімко викачувалися і фінанси. Уже 29 січня 1933 р. Лютенка рапортувала про завчасно перевиконане квартальне завдання з позики: «Це наслідок того, що масову роботу за участю всього активу, побудовано в спосіб організації комісії сприяння на кожному кутку, які пов'язали цю роботу з виконанням денних завдань з хлібозаготівлі», – йшлося у зведенні⁷⁷.

Зрештою, 25 січня 1933 р. ЦК КП(б)У повідомив, що в селі «домоглися серйозних зрушень у виконанні плану хлібозаготівлі» (понад 88%) та постановив зняти село з «чорної дошки», опублікувавши відповідну постанову Раднаркому. Водночас центральний комітет КП(б)У вважав за потрібне продовжити хлібозаготівлю в індивідуальному секторі, що повинен був «повнотою виконати наданого йому плану»⁷⁸. У районній газеті йшлося про те, що «... в жорсткій боротьбі з класово-ворожими елементами» було досягнуто зламу»⁷⁹. Незважаючи на таке «досягнення», сила застосованих репресій щодо «чорнодощечної» Лютенки, вірніше ефективність використання інформації про них для залякування і терору інших селян, не виправдала очікувань компартійної влади. У черговому інформаційному листі до ЦК КП(б)У А. Носач стверджував, що занесення села на «чорну дошку» надзвичайно слабо використовувалося для впливу в інших населених пунктах⁸⁰.

Наслідком перебування Лютенки на «всеукраїнській чорній дошці» був масовий голод і

⁷¹ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 5936, арк. 22–23.

⁷² На постанову партії та уряду відповіді повним виконанням хлібозаготівель у строк // Будівник соціалізму. Гадяч. 13 грудня 1932 р. № 128. С. 1.

⁷³ Постанова бюро Гадяцького РПК від 15 грудня 1932 р. Про хід виконання плану хлібозаготівель за 3-тю п'ятиденку грудня 1932 року // Будівник соціалізму. Гадяч. 17 грудня 1932 р. № 130. С. 1.

⁷⁴ Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні. Полтавська область... С. 885–886.

⁷⁵ Постанова Бюро Гадяцького РПК // Будівник соціалізму. Гадяч. 20 січня 1933 р. № 7. С. 1.

⁷⁶ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 6339, арк. 52.

⁷⁷ Виконати ухвалу президії РВК – до 15 лютого завершити план мобкоштів // Будівник соціалізму. Гадяч. 1 лютого 1933 р. № 11. С. 2.

⁷⁸ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 6, спр. 281, арк. 60.

⁷⁹ Лютенці перемагають // Будівник соціалізму. Гадяч. 1 лютого 1933 р. № 11. С. 1.

⁸⁰ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 6339, арк. 56.

смертність її мешканців. Харківський облвідділ ДПУ відніс Гадяцький район до особливо постраждалих внаслідок голоду. Уже весною 1933 р. у Лютенці масово фіксували опухання від голоду як серед одноосібників, так і колгоспників та їхніх членів сімей. Преса, що тоді не шкодувала сил на таврування селян, зафіксувала прізвища осіб, на яких було спрямоване вістря геноциду: С. Ісаєв, Янчарін, Кацюба, Жук, Бутко, Кузун, Кійко, Березовський, Яременко, Хоменко, Офіцеренко, Хлопко, Белін, Гринь, Яременко, Степовик, Данильченко, Биков, Білокінь, Костенко⁸¹. Більшість з них сьогодні можна знайти в Полтавському томі «Національної книги пам'яті жертв Голодомору»⁸². І. Чайка називає родини Огризків, Німченка, Деркача, Щербака, Бездудного та інші, які вимерли цілими сім'ями. Також краєзнавцю вдалося встановити у селі більше десятка випадків людоїста⁸³. Станом на 10 червня 1933 р. Лютенка була серед переліку 15 основних голодуючих сільрад району⁸⁴. Історик, уродженець Гадяччини В. Ревегук, який у 1993 р. відвідав село і мав нагоду поспілкуватися із старожилами, згадував: «Місцеві жителі ... показали порослу терном яму біля кладовища, в яку скидали померлих від голоду. Казали: з наряду посилали кілька чоловік з підводою, давали їм пайки, й вони їздили селом, збирали мертвих і вкидали туди. Без всякого ритуалу, без відспівування, наче якесь сміття»⁸⁵. Нині відомо про загибель щонайменше 3012 лютенчан, що становить майже половину зафіксованих жертв Голодомору Гадяцького району. «Чорна дошка», за влучним порівнянням Г. Папакіна, у Лютенці «перетворилися на універсальну зброю, спрямовану проти всіх мешканців села, незалежно від їхньої участі у виконанні сільськогосподарських планів»⁸⁶.

Очікувано, що навесні 1933 р. більшість лютенчан була не в змозі засіяти свої поля, ще частина, розуміючи безперспективність таких посівів, відмовлялася обробляти землю. За це «районка» нагадала селянам про нещодавнє «чорнодощечне» минуле та вчергове звинуватила в «куркульсько-петлюрівському саботажі»⁸⁷.

Отже, перебування Лютенки на «чорній дошці» за відставання у виконанні плану хлібозаготівлі розпочалося 23 листопада і продовжилося 6 грудня 1932 р. на «всеукраїнській чорній дошці» за нібито саботаж і зрив виконання плану хлібозаготівлі. Фактично на час виходу спільної постанови РНК УСРР та ЦК КП(б)У населений пункт уже потерпав від «чорнодощечної» репресії. Водночас привселюдне покарання Лютенки означало: встановлення пильного контролю компартійної радянської влади за розгортанням репресивних робіт у селі; персональну відповідальність місцевих функціонерів за реалізацію покарань; застосування репресії «чорної дошки» у повному її обсязі як того вимагали найвищі партійні і урядові постанови. На практиці такі дії часто призводили до конфіскації всього їстівного, залишаючи значну частину лютенчан без засобів до існування, а відтак – до масового голоду і значної смертності. Навколо Лютенки, як і решти сіл із «всеукраїнської чорної дошки», було розгорнуто резонансну агітаційно-пропагандистську роботу, головною метою якої стало залякування, щоб українське населення зробити поступливим. Лютенка – одне з небагатьох сіл якому, ціною неймовірних втрат, вдалося офіційно «зійти» з «чорної дошки», тоді як значна кількість населених пунктів, сільрад, колгоспів України у 1933 р. продовжували потерпати від режиму «чорних дощок».

Висловлюємо подяку за консультації та поради під час написання статті – Геннадію Єфіменку і Світлані Старовойт.

⁸¹ Круто піднести темпи на вивершення плану (Лютенка) // Будівник соціалізму. Гадяч. 25 грудня 1932 р. № 133. С. 2; Л. П. Більшовицькою організованістю рішуче зламати куркульський саботаж хлібозаготівлі (Лютенка) // Будівник соціалізму. Гадяч. 23 грудня 1932 р. № 132, С. 2.; П. Негайним вивершенням плану зійти з чорної дошки // Будівник соціалізму. Гадяч. 17 грудня 1932 р. № 130. С. 1.

⁸² Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні. Полтавська область... С. 61–66.

⁸³ Чайка І. Ф. Лютенка від землі до космосу... С. 194–196.

⁸⁴ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 6276, арк. 37, 45.

⁸⁵ Ревегук В. Це була трагедія бездержавної української нації...

⁸⁶ Папакін Г. «Чорна дошка»: антиселянські репресії (1932–1933)... С. 164.

⁸⁷ Кнейчер. Лютенка немає права знову відстати // Будівник соціалізму. Гадяч. 22 квітня 1933 р. № 32. С. 1.

References

1. Bilous'ko, O. (Comp.). (2008). *Natsional'na knyha pam'iaty zhertv Holodomoru 1932–1933 rokiv v Ukraini. Poltavs'ka oblast'*. Poltava: Oriiana. [in Ukrainian].
2. Chajka, I. (2014). *Liuten'ka vid zemli do kosmosu: istoryko-kraieznavchi narysy*. Hadiach: Vydavnytstvo «Hadiach». [in Ukrainian].
3. Kovalenko, L., Maniak, V. A. (Comps.). (1991). *33-j: holod: Narodna Knyha-Memorial*. Kyiv: Radians'kyj pys'mennyk. [in Ukrainian].
4. Kul'chyts'kyj, S. (2008). *Holod 1932–1933 rr. v Ukpaini iak henotsyd: movoiu dokumentiv, ochyma svidkiv*. Kyiv: Hash chas. [in Ukrainian].
5. Mace, J. (Ed). (2008). *Velykyj holod v Ukraini 1932–1933 rokiv: u IV t. T. I. Svidchennia ochevydtsiv dlia Komisii Konhresu USA*. Kyiv: Publishing House «Kyiv-Mohyla Academy». [in Ukrainian].
6. Papakin, H. (2008). Arkhivni dokumenty pro «chorni doshky» iak znariaddia radians'koho henotsydu v Ukraini v 1932–1933 rokakh. *Arhivi Ukraïni – Archives of Ukraine*, 3–4 (261), 14–28. [in Ukrainian].
7. Papakin, H. (2013). *«Chorna doshka»: antyselians'ki represii (1932–1933)*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
8. Revehuk, V. (2013). Otamany povstantsiv Hadiats'koho kraiu (1920–1923 rr.). *Kraëznavstvo – Local Lore Studies*, 2, 76–85. [in Ukrainian].
9. Revehuk, V. (2016). *Poltavschyna. Protymbil'shovyts'kyj Rukh oporu 20–30-kh rokiv XX stolittia: Narysy istorii*. Poltava: Poltavs'kyj literator. [in Ukrainian].
10. Romanets', N. (2014). *Represyivna polityka radians'koi vlady v ukrains'komu seli (1925–1939)*. Kryvyj Rih: Vydavnytstvo R. A. Kozlov. [in Ukrainian].
11. Romanets', N. (2021). Rezhym «chornykh doshok» u Dnipropetrovs'kij oblasti [The system of «blacklisting» in Dnipropetrovsk region]. *Z arhiviv VUČK, GPU, NKVD, KGB – From archives of VUChK–GPU–NKVD–KGB*, 1 (55), 185–215. [in Ukrainian].
12. Veselova, O., Nikiliev, O. (Comps.). (2009). *Pam'iat' narodu: henotsyd v Ukraini holodom 1932–1933 rokiv. Svidchennia. Knyha persha*. Kyiv: VD «KALYTA». [in Ukrainian].
13. Bilous'ko O. (Comp.) (2008). *Natsional'na knyha pam'iaty zhertv Holodomoru 1932–1933 rokiv v Ukraini. Poltavs'ka oblast*. Poltava: Oriiana. [in Ukrainian].
14. Yermak, O. (2014). Doslidzhennia istorii Holodomoru 33 na Poltavshyni (1988–2008 roky). *Istorychna pamiat – Historical memory*, 30–31, 62–74. [in Ukrainian].